

İSLÂMÎ ARAŞTIRMALAR YAPACAK MODERN BİR FAKÜLTE NASIL OLMALIDIR?

Yazan: Prof. Dr. Muhammed Hamidullah
Çeviren: Dr. İbrahim Cânân

1. Yeni bir devir başlarken, mâziyi tanıyan hâlin adamları, nasıl bir istikbâl hazırlamalı diye oldukça endişelidirler. İstikbâle mâtuf bütün araştırmalarında, önerdikleri tedbirlerde bu endişe hâkimdir. Şu anda biz de aynı durumdayız. Üç kıta üzerine hakimiyet kurduğumuz parlak ve ileri devrimizde, tâlim ve terbiye müesseselerimiz ve kendimize mahsûs ileri bir sistemimiz vardı. Atalarımız, halkın tâlim ve terbiyesinden sorumlu kimselerin verdiği hız ve kendi tecrübelerinden bilistifâde ilerleyip, tekâmül etmişlerdi.

2. Bir zamanlar dünyanın en büyük devleti -veya en azından en büyüklerinden biri- olduktan sonra, bugün kendimizi, dünyadaki büyük devletlerle kıyaslayıp endüstride ve binnetici askerî ve iktisâdî güçte son derece geri görünce şaşkınlık içinde kalmamız normaldir. Bu şaşkınlığın tesiriyle geriliğimizin sebebini, mâzimizin bir mirâsı olan terbiye sistemimizde görüyoruz.

3. İslâm memleketlerinin bir kısmı gayr-i müslimler tarafından işgal ve sömürge edildi. Diğer bir kısmı ise, bâzı tâlih değişikliklerine rağmen, eski topraklarının en azından bir kısmı üzerinde istiklâlini şükürler olsun koruyabildi. Fakat öyle gözüküyor ki müslümanların temel meseleleri hemen hemen aynıdır: Meselâ; Cezayir'lilerin ve Türk'lerin problemleri aynıdır. Şahsen, Rusya ve Hint Müslümanları kendi islâmî istikballerini tekrâr ihyâ husûsunda çok daha imkânsızlıklar içinde olmalarına rağmen onların durumlarını da diğerlerinden ayrı mütâlaa etmek istemiyorum.

4. İslâm milletlerinin problemleri her tarafta aynı. Fakat, müslümanların düşüncelerini idâre edenler, yâni mütefekkirlerimiz kendi aralarında farklı görüşlere sâhipler. Karamsar ve aşağılık duygusuna kapılmış olan bir gurup, zamânımızda maddeten daha güçlü olan milleti taklid etmek için maziden tamamen kopmayı teklif etmektedir. Hatta bu çeşit görüşlerin bazan tecrübe bile edildiğini gördük. Fakat, bu tarzın avukatları çözümleri imkânsız problemler, hattâ dilemlerle karşılaşıyorlar. Zamanımızda bir değil en az iki büyük devlet var. Üstelik bunların aralarında hiçbir benzerlik mevcut değil: Onlardan biri kapitalist olan Ame-

rika, diğeri komünist olan Rusya'dır. Bu iki devletten hangisini taklid ve kopye etmeli? "Terakki" acaba dindarlığın (Amerika'da) veya ateizm'in (Rusya'da) neticesi midir? Eğer her ikisini birden taklid edecek olsak durumumuz iki lokomotifli bir vagona benzemez mi? Bu vagon biri bir istikâmete (mesele batı'ya) diğeri aynı anda başka bir istikamete (meselâ doğuya) çekilme hâlinde hiçbir cihete tek adım atamaz. Daha fenası kırılıp dağılma tehlikesiyle başbaşa kalır. Müslüman devletler iki gurup hâlinde bu büyüklerden birini taklid etmektedir. Mısır, Suriye, Irak ve eski bir İngiliz sömürgesi olan Güney Yemen sosyalist-komünist sistemi benimsemiş durumdadır. Fakat, terakkî etmek yerine önceki istiklallerini bile kaybettiler. Beynelmilel ezeli büyüklük rekâbet ve kavgasını yürüten efendileri, menfaatleri iktizâ edince zerre kadar kaygu duymaksızın bunları bir piyon gibi harcamaktadır. Bizzât kendileri de bunu anlamakta gecikmediler. Diğer büyüğün dostları da en az onlar kadar acı tecrübeler yaşadı: 12 adalar, Kıbrıs ve Bengaldeş olayları v.s. buna misâldir.

5. "Terakki" nin sebebi acaba din midir? Gerçi bâzı gelişmiş devletler Hıristiyan ise de, önümüzde aynı dinde olmasına rağmen, elân geri durumda olan diğer devletler de var. Acaba terakki hayat felsefesi, yâni kadere veya cebire inanmak sebebiyle midir? Bu mevzûda tercih eskilere dayanır. Avrupa hıristiyanları, beşerî güce inanırlar. Müslümanlar ise bidâyetten beri insanın mecbûr olduğuna inanır. Hal böyle olmasına rağmen garib bir durumla karşı karşıyayız. İnanç ayrı olmasına rağmen hicrî birinci asra âit eski müslümanlar, sıfırdan başlayıp devrin büyük devletleri olan Bizanslıları, Slavları ve Latinleri bozguna uğratarak, kudret ve haşmetin en yüksek zirvesine ulaştılar. Sonra zaman değişti 19. asır hıristiyanları eski temel inançlarından hiçbir değişiklik yapmadıkları halde islâm memleketlerini işgâl ettiler.

6. Bu husustaki araştırmacıya ırktan ileri gelen farklılık da doyurucu bir izâh getirmeyecektir.

7. Bu meseleye kesin bir çözüm yolu getirdiğimi iddia etmeksizin fazlaca dikkatimi çeken bir hâdiseyi burada aydınlığa kavuşturmak istiyorum. Önce kendi gözlerimiz önünde cereyan eden çağımızın bir hadisesinden misâl verelim: Bütün dünya bilittifak kapitalizmi benimserken Ruslar kendilerine komünizmi seçtiler ve fevkalâde bir terakkî kaydettiler: Elli sene içinde ilim, sanayi ve askerî güçte Amerika'lılardan hiç bir hususta geri kalmadılar: Almanya'yı ezdiler. Fezaya Amerika'lılardan önce supitnik fırlattılar. En güçlü ve en müttekâmil atom bombalarına sâhibler. Diğer muasır bir misâl Çin'dir. Bu memleket, Mao Tse-Toung Çinini hemen hemen bir sömürge hâline getirmiş olan Rusya'nın koyduğu engellere rağmen terakkîde öyle bir seviyeye ulaştı ki diğer iki büyük devleti korkudan titretti. Geçmişe âit hepimizce bilinen bir misâl ilk müslümanlardır. Hz. Peygamber'in (A.S.) vefâtından sadece 15 sene sonra, yâni hicretin 26. yılında, Hz. Osman'ın hilâfeti sırasında müslümanlar, üç kitada hükmediyorlardı. Endülüsten Mâverâünnehr'e kadar, baş şehri Medîne olan tek imparatorluk hâ-

kimdi. Türkler, Abbâsî araplarının yerine geçip imparatorlukları üç kıtaya yayıldığı sırada araplarla aynı imânâ (İslâm) sâhip idiler ve hiçbir gayr-i müslim gurubu taklîd etmiyorlardı. Siyâsî istiklâlleri yanında kültür istiklâlleri de vardı. Bu azamet devirlerinde onlar "Türk" kelimesi "müslüman" mânâsına gelecek kadar müslümandılar. Bu husûs sâdece Yugoslavya'da (Avrupa) değil de bilhassa Kalaç Türkleri anlatılırken olmak üzere Hindistan gibi uzak yerlerde bile böyle idi. O kadar ki bugün bile (20. asır) Güney Hindistan dillerinde Türk kelimesinden doğmuş kelimeler, meselâ Telegu dilinde "turkullu" ve Kuvari dilinde "turkunu" kelimeleri "müslümân" mânâsına gelir.

8. Bu misallerden şu neticeyi çıkarıyorum: Ne zaman bir lider, milletini belli bir ideal için heyecanlandırır, millet de idealinin her ne pahasına olursa olsun gerçekleşmesi için hayâtını fedâ etmeye varıncaya kadar hiçbir imkânını esirgemediği rûhuyla cesediyle mücâdele etmeye azmederse işte o zamandan itibaren düşmanları onun önünde yavaş yavaş gerilemeye, erimeye başlar. İşte bu ilk "çığır"ın bu ilk "mutaassıblar" ın başarısı mütereddidleri iknâ eder, ve onlar da öbürlerinin saflarına iltihâk ederler. Tamâmen yeni bir ideoloji (İslâm) mensûbları o devirde çok gelişmiş diğer medeniyetlerin (zerdüştlük ve hıristiyanlık gibi) mensûblarını hâkimiyetleri altına alınca, Makyavel'i kendilerine yegâne ve en üstün rehber ittihâz eden kapitalizme ve komünizme karşı aynı hâdisenin zuhûr etmemesi için hiçbir sebep mevcut değildir.

9. Fetih ve zaferler nisbeten kolaydır, Fakat onların muhâfaza ve devâmını sağlanmak, bir kısım hayat felsefesini gerektirmektedir. Bu felsefe mûcibince, o fâtihten millet fertlerinin büyük çoğunluğu, tarafsız bir âdaleti, kendi ferdi ve şahsî menfaaatlerine umumî ve millî menfaatlere tercih ettirecek üstün bir ahlâkî tatbik etmelidir. Aksi takdirde kazanılmış olan başarılar da çabuk kaybedilir.

10. Çağımızın bir diğer hadisesi daha var ki o da şu nâçiz mülâhazamızı yalanlamaz. Bir yanda en büyük, en güçlü sömürgeci imparatorluklar kartondan yapılmış bir şato gibi yıkılmakta, ihtimamla her çeşit silahtan tecrid edilmiş, sistemli bir şekilde ilimden ve zenginleşmenin iktisâdî vasıtalarından mahrûm bırakılmış sömürgeleri ise ellerinden çıkmaktadır. İngiliz, Fransız, Hollanda, Belçika, Portekiz imparatorluklarının bugünkü durumları söylediğimize delil olarak yeterlidir. Orta Asyadaki müstemlekelerin ve benzerlerinin de kurtulma sıraları çok uzaklarda olmamalıdır.

11. Diğer taraftan kalkınmış dediğimiz bu toplumlar, gitgide kendilerini medeniyetlerinden ve dinlerinden gayr-i memnûn hissetmektedirler. Avrupa'da, Amerika'da v.s. yerlerde İslâm'a girenlerin sayısı hergün artmaktadır. Eğer ikinci cihan harbinin bitiminden bu yana şu son birkaç yıl içinde on binden fazla Parisli İslâma girdi ise belki bu Fransa'nın düşünce hürriyetinin hâkim olduğu bir memleket olmasıyla izâh edilecek. Halbuki bu izah, çok sathîdir. Bunun doğru olduğunu farzetsek, komünist olan Polonya ve Yugoslavya'da görülen yeni İslâma

girme hâdiselerini nasıl izâh edeceğiz? Hiçbir maddî kaygının tesirinde kalmaksızın yakın zamanda islâma giren beş Varşova'lı genç tanıyorum. Bunlardan Krovov şehrinde v.s. de de rastlanmaktadır. Türkiye'de islâma giren batılı turistleri hepimiz bilirsiniz. Paris'te ihtidâ edenler arasında papazlara, manastır râhiplerine, sefir-lere, mahkeme hâkimlerine, profesörlere, yazarlara, sanayicilere, tüccarlara ve hattâ talebelere rastlıyoruz. Amele ve kapıcı gibi mevk-i ictimâileri düşük sınıftan bahsetmeye lüzûm görmüyorum. Nişanlı veya kocalarının dinini benimseyen genç kızların ihtidâlarına da o kadar ehemmiyet vermiyorum. Fakat, derhal camiye çevrileceklerini adları gibi bile bile kiliselerini müslümanlara satan papazların zuhûru, islâm dinimin, müterakkî ve terakkînin bayraktarı olarak telâkkî ettiğimiz kimseleri bile kendine çekecek câzibeyi bugün bile hâla muhafaza ettiğini gösteren bir hâdisedir.

12. İşte bugün Erzurum'da en müessir şekilde tedrisâtını yapma yollarını aradığımız İslâm, Hülâfa-i Râşidin, Emevî, Abbâsî imparatorluklarını kurmuş olan büyükleri cezbeden, dedesi Hülâgu tarafından Bağdad'ın yıkılışından sadece 40 yıl sonra, Gazan Han'ı teshîr ve ihtidâ ettiren aynı islâmdır. Gazan Han tahta geçince İslâmiyeti Moğol İmparatorluğunun resmî dini ilân etti. Kendi ihtidâsı muhtemelen bu davranışından çok daha evvel vukuâ gelmişti. Dedesi Hülâgu, İslâmiyetten son derece nefret ediyordu. O kadar ki Yasaları arasında şöyle bir emre de yer vermişti: "Koyunu islâmî tarzda kesenin cezâsı ölümdür, hayvanın ensesinden kesilmesi gerekir". Bu zât İslâmiyete had ve hesâba gelmez zararlar verdi. 1258 de o devrin islâmî merkezi olan Bağdad'ı tahrîb etti. Fakat ondan sâdece 36 yıl sonra torunu Gazan Han tahta geçince dedesinin nefret edip tahrîbe çalıştığı aynı İslâmî idaresinde bulunan Moğol İmparatorluğu'nun resmî dini ilân etti. Şurası muhakkak ki Gazan Han Türklerden ve Moğollardan müteşekkil raiyyetinden pek çoğunu müteâkip, tahta geçişinden bir hayli zaman önce islâma ihtidâ etmişti. Onun bu ihtidâsı, sırf Allah rızası için çalışan ve Sûfi silsilelerine mensûb bir kısım derviş ve fakirlerin gayretleriyle olmuştur, o zaman zâten mevcut olmayan kırılların kılıcıyla değil. Şunu tereddüt etmeksizin söyleyebilirim ki İslâmiyet kırıllardan ve hattâ kitâbî kelâmcılardan çok dervişlere borçludur. Şu halde mâziden aldığımız emniyetle istikbâle cesûrâne yürüyebiliriz. Tecrübelerden ve başkalarının tatbikâtından istifâde edildikçe beşerî müesseseler gelişip mükemmelleşebilir.

13. Nâçiz kanaatimizce, üniversite tedrisâtının gâyesi talebenin beyin hücrelerine beşer ilminden mümkün olan *âzâmi bilgiyi* sıkıştırmak değil, fakat talebe üniversiteyi bitirince seçeceği branş ne olursa olsun beşerî imkân ve kapasiteyi nazara alarak ve onun tâkat ve gücünün üstünde bir yük yüklemeyen, hayatı cesaretle göğüsletecek olan *asgarî zarurî* bilgiyi vermektir. İlim herkeste, beşikten mezâra kadar gittikçe artar. Fakat ben, daha çok hayatın okul devresi denen safhasından bahsedeceğim. Bize ilk ve orta tedrisatta bir çok faydalı şeyler öğretilmektedir. Bunlardan da uzun uzun bahsetmek istemiyorum. Fakat sâdece bir cihe-

tine temâs edeceğim: Eğer daha lise seviyesinde iken, talebenin ilerde seçeceği branşa göre (teknisyen, mühendis, doktor, ziraatçı, matematikçi vs.) bölümlere ayrılıyor ve farklı programlar uygulanıyorsa ben şahsen üniversiteye geçince islâmî araştırmalar yapacak talebeler için de lisede bir bölüm açılmasının faydalı olacağına kâniim. Liseli talebe memleketin lisanından başka sâdece bir batı dili değil, başta arapça olmak üzere bir de müslüman memleketlerden birinin dilini öğrenmelidir. Bu husûsî branş için lisenin son iki veya üç yılı içerisinde, daha çok teknisyen olanlara mahsûs olan bâzı dersler yerine Kur'ân-ı Kerîm ve ahlakî konulara müteallik (arapça) seçme hadîsler tercih edilmelidir.

14. Üniversite, yâni fakültemiz seviyesinde bâzı şeyler zarûri olduğu halde diğer bâzıları faydalıdır. Bugün okutulmakta olanların bir kısmı ise herhangi bir mahzûrla karşılaşmadan ezici bir durumda olan yükü hafifletmek maksadıyla kaldırılabilir durumdadır.

15. Fakültemiz için zarûri ve vazgeçilmez ilimler kanaatimizce şunlardır :

- 1- Arapça
- 2- Kurâniyyât
- 3- Hâdisiyyât
- 4- Fıkıh ilmi
- 5- Manevî ilim (kelam, tasavvuf, ahlak)
- 6- Osmanlıca

Faydalı ilimler:

- 1- Bir Batı dili
- 2- İslâm kültürüne bağlı büyük memleketlerden birinin dili
- 3- İslâm târihi (siyâsî ve kültürel)
- 4- Büyük dinlerin ve temel kitaplarının târihi (bilhassa yahudî-hıristiyanlık dini, Budizm, Brahmanizm, Mecûsilik, Konfiçyus dini, Şinto dini ve Komünizm).

16. Mevzuya geçmeden önce komünizmi de dinler sırasına koymamın özrünü beyan veya sebebini izâh şadedinde bir kaç söz söylemek istiyorum. Eğer, din, nüfûzlu bir kurucusu, hürmet gören bir kitabı, bir takım akîdeleri, ibâdeti, bir hayat telakkîsi, muhtelif fırka ve mezhepleri, ve yayılma gayreti olan bir müessesese ise komünizmin de bir din olduğunu, hem de öbürleri arasında en az tolerans sâhibi bir din olduğunu kim inkâr edebilir. Ortada Karl Marx var, *Das Kapital* var, kâinatın ezeli olduğu, tanrının nâmevcut olduğu v.s. akîdeleri var, Karl Marx'ın İngiltere'de bulunan kabrine hac ziyareti var, 1 Kasım'da Moskova'nın kırmızı Meydan'ında cereyân eden perestîş (!) var, ekonomi ve siyasete taalluk eden felsefe var, Rus, Yugoslav ve Çin mezhepleri ve fırkaları var. Ayrıca inançlarını bütün dünyaya yayma gayreti var. Hakikaten komünizm, günümüz dünyasının en

Kongresi benim teklifimi kabul etti ve ittifakla hicrî ve milâdî takvimlerini bir birine çevirmek için yeni bir cetvel hazırlanmasını tavsiye eden bir kararı kabul etti. 1400 sene geriye giderek cetveller hazırlamak uzun bir iştir ve bir astronom ve bir tarihinin müşterek çalışması sâyesinde tahakkuk edebilir. Bu, bir diğer görevimizdir; bunları yapacak kimseleri yetiştirmemiz gerekir.

26. Bu mevzular arasında İslâm Hukuku'nu modern Türk hukukuyla ve umumi olarak dünya hukuklarıyla mukâyese etmeye de yer ayırmalıdır.

Mânevî ilimler deyince bir yandan akâid, felsefe, ve tasavvuf, diğer yandan da insanı hayvandan ayıran yegâne vâsıta olan ahlâk ilmini kastediyoruz. Tasavvufdan da ibâdât ve itikâdâta taalluk eden ahkâmın en iyi şekilde tatbik metodunu anlıyoruz. Bu sebeple tasavvufî tedrisatta birinci plânda Hz. Peygamber'le (A.S.) Ashâbı'nın yaşayışına yer verilmelidir. Kelam ve mantık da bu guruba dâhil edilebilir.

27. Aynı gurup derslerde islâm hukûkunu modern Türk ve batı hukukuyla mukâyeseye de yer verilmelidir.

28. Bin yıllık ilmî, kültürel mirâsımızın kaybolmaması için Osmanlıca da mühim bir yer tutmalıdır. İlerliyelemek için daha önce yapılanları iyi tanımak gerek. Arapçayı bilen modern bir Türk için Osmanlıca'yı öğrenmek hiç de zor bir iş değildir.

29. Faydalı ilimler meyânında seçilecek bir batı dilinin de (ki İngilizce ve Fransızca'nın yanında Rusça, Almanca, İtalyanca, İspanyolca ve Hollanda lisanını da teklif ediyorum) beş yıllık lisans devresinde yer alması gerekmektedir. Keza "müslüman" dili olarak farsçanın yanında da Urduca ve Endonezca'nın da yer alması şâyan-ı tavsiyedir. Bilhassa Urduca yazılmış çok zengin islâmî bir literatür mevcuttur ve bu dil Timurlenk ve Bâbürahfâdının idâresinde temelden Türk olan bir kültüre sahip bir memleketin târihine anahtar olmaktadır.

30. Târih ve İslâm kültürü dersleri, tabii olarak Türkiye'yi ilgilendiren her şeyi içine almalıdır. Bütün dallarıyla güzel sanatlar ve ilimler târihi kültür içerisinde mütâlaa edilirler. Buraya kozmoloji ve tekâmülle ilgili modern görüşleri aksettirecek bir kısım konferanslar ilâve edilebilir.

31. Son olarak şunu da ilâve edelim ki dünyadaki büyük dinlerin objektif bir şekilde incelenmesi fikrî ufku genişletecek, karşılıklı anlayış ve beynelmilîl yaklaşıma katkıda bulunacaktır. Bu husûsta yeterli kitaplar olmaması hasebiyle, ben belli bir plâna göre her yıl bu dinlerden birine mensub bir âlimin, o dini bizzât tatbîk edip yaşayanlardan seçilmek şartıyla fakültemiz hocaları önünde bir kısım konferanslar vermek üzere davet edilmesini ve bilâhare de bunların Türkçe olarak neşredilmesini teklif ediyorum. Gayr-i islâm her bir din için şöyle bir inceleme plânı da teklif ediyorum:

Başlangıçtaki inançlar ve bu inançların müteâkip gelişmeleri

”	ibâdât (namaz, oruç, hac)	”	”
”	tasavvuf hayatı ve bunun	”	”
”	devlet karşısındaki tutumu ve bunun	”	”
”	ahlâk alayı ve bunun mütekaip gelişmeleri	”	”
”	aile ve sosyal hayat	”	”
”	bu dinin yayılma arzusu	”	”

Bu dinin ana kitapları, bu kitapların aslı, tedvini, asırlar boyunca muhafazası, tâdil ve ilga edilme imkânları.

Bu dinin husûsiyetleri ve islamiyetle olan umûmî akrabalık veya benzerlikleri.

32. Muhtemelen her din için 10-15 ders kifayet eder. Bizimkine yabancı olan bir dini, her çeşit peşin hükümlerden ve yanlış anlamalardan âri olarak bütün gerçeğiyle anlayabilmenin yegâne yolu budur.

33. Son olarak, talebenin yükünü hafifletecek bir metoddan bahsetmek isterim: Belli bir ihtisas dalına göre tâli ve ikinci üçüncü derecede ehemmiyeti olan teknik konular için bu sahada her meraklıya anlatmak gâyesiyle yazılmış basit kitapların okunması tavsiye edilebilir. Bu kitaplar, piyasada bulunanlardan olabileceği gibi, fakültemizin plânına uygun olarak hususî sûrette hazırlatacağımız kitaplar da olabilir. Böylece, bu çeşit tâli ve yan konular fakültenin günlük programına dâhil edilmeden talebenin ıttılana sunulmuş olur. Meselâ, farzedelim ki fakültemizden mezun olan bir talebe astronomi veya bir başka dalda ihtisâs yapmak istesin. Bu kimse bizden diploma aldıktan sonra bir diğer fakültede de lisans tahsili yapmalıdır. Bu tarzda bir kaç ihtisâsı nefsinde cemetme olayı batıda sıkça rastlanan bir keyfiyettir. İşte bu sâyededir ki Pariste dinî bir üniversite olan Katolik Enstitüsün'e (L'Institut Catholique) bağlı bir fizik profesörü Nobel armağanı alabilmektedir. Nitekim ilk telsizi icâd eden kimseyi Katolik Enstitüsü yetiştirmiştir.

34. Tavsiye edilecek bu kitapların yerini şimdilik doldurmak için, teknik konuları, sahanın dışında olanların anlıyacağı şekilde basitleştirerek anlatacak konferanslar vermek üzere yerli ve yabancı büyük âlimler dâvet edilebilir. Meselâ Anştayn'ın (Enistein) izâfiyet nazariyesi, Nükleer enerji, supitnik ve füzelerde hayat, ağırlığın yokluk hâli, fezada boşluğa çıkma gibi fiziğe, kimyaya, botaniğe zoolojiye, jeoloji ve embriyolojiye âit umûmî kültürün bir parçası olması hasebiyle her modern insanın bilmesi gereken diğer büyük problemler üzerine konferanslar olmalıdır. Ben şahsen müftülerimizin: "fezâda ibâdet nasıl yapılabilir?" dünyada olduğu gibi güneşin doğup batmasının mevzûbahs olmadığı fezada veya ay üzerinde namaz vakitleri nasıl hesaplanacaktır gibi suallere cevap vermek zorunda olduklarına kâniyir.